

Balogh Tibor

EGY SAJÁTOS KONCEPTUALIZÁLÁS: A „KOMPETITIVITÁS” ÉS „KOOPERATIVITÁS” METAPSZICHOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

Filozófiai elméletek pszichológiai implikációira számos példát ismerünk. Ezen implikációk manifeszt és latens jellegűek egyaránt lehetnek. Az evidensek, valamint a kevésbé közvetlenek és szemléletesek közül néhányat említve: Lorenz *A magatartáskutatás módszertani kérdései* című tanulmányának zárórészében azt állítja, hogy az etológia kivételével a pszichológia és a magatartásvizsgálat minden más iskoláját nagy filozófusok filozófiája inspirálta. A behaviorizmus ihletője Descartes, a célra orientált pszichológia ihletője Arisztotelész és Platon, von Uexküll filozófus-öse Leibniz volt.

Scheler *Az ember helyzete a kozmoszban* című antropológiai értekezésében utal Freud filozófiai előképére. Elemzése szerint Freud ösztön és elfojtás terminusait már Schopenhauer is használta akkor, amikor meghatározott rögeszme-formák magyarázatát megadta. Ugyanakkor: a késői Freud tanításának dualizmusát manifesztáló alapösztön-kettős — a libidó és a halálösztön — Schopenhaueren túl Buddha tanításával is sajátos összefüggésbe jut; ezen teóriák szerint a szellem valamennyi formája a csendes semmiségbe, egy megmerevedett ünnepi menet csoportjaival az örök halálba tart.

Elemzésünkben egy olyan áttételes, rejtett hatásra (latens implikációra) óhajtjuk felhívni a figyelmet, amely véleményünk szerint a jelenkori polgári szociálpszichológia sziptomatikus jellemzője. Mindenekelőtt Codol kritikai hangvételű tanulmányát ismertetjük, majd megkíséreljük az általunk vázolt pszichológiai mentalitás visszavezetését egy filozófiai mentalitásra.

Írásunk aktualitását azzal jellemezhetjük: *alapjaiban* elfogadjuk Heller ösztönkonceptióját, szociálanropológiáját. Úgy gondoljuk, hogy a természeti korlátok fokozatos visszaszorításával az emberi természet „beépíthető”. Nem *kifejleszthető* tehát, hanem éppen az ösztönconkoknak betudhatóan *beépíthető* az emberi természet — a konkrét társadalom által előírt-megengedett igényeknek, lehetőségeknek, elvárásoknak megfelelően (tudomásul véve azt, hogy osztálytársadalmakban az értékek, igények és lehetőségek diszkrepanciája igen gyakori). A „beépítés” elvének respektálása megköveteli a velünk született, genetikailag determinált szociális megnyilvánulásokat elfogadó elméletek kritikáját. Az alábbiakban egy olyan elmélet kritikáját reprodukáljuk, amely elmélet a szociális viszonyulást genetikailag determinálnak és tipologizálhatónak tartja.

Codol Kelley és Stahelski hipotézisét, hipotézis-igazolását reflektálja. Előzetesen jelzi: szándékában áll kimutatni — azon vizsgálatoknak, ame-

lyeket Kelley és Stahelski végeztek, az eredetitől lényegesen eltérő értelmezés is adható.

Kelley és Stahelski azt tárták fel: hogyan alkotnak képet más személyekről önmaguknak az egyének. Következtetéseiket a társadalmi élet széles szektoraira vonatkoztatták, alkalmasnak állítva konklúziókat a társadalomlélektan területén folyó kutatások ösztönzésére.

Kelley és Stahelski egy kölcsönhatási helyzetben arra voltak kíváncsiak: vizsgálati személyeik partnereiket konstatálják és figyelembe veszik-e vagy sem. Kísérletük előtt tipologizálták a vizsgálati személyeket. Kompetitíveknek kategorizálták azokat, akik kijelentették: *magamnak játszom a másik ellen*, kooperatívoknak kategorizálták azokat, akik úgy nyilatkoztak: *éppen annyira érdekel partnerem játéka mint a sajátom*. (A „játszás” és a „játék” általánosabban „magatartástanúsítást”, „magatartásmódot” jelent.) A kategorizálást követően a vizsgálati személyekből három módon alkottak párokat; létrehoztak homogén (két kompetitív, illetve két kooperatív személy) és vegyes párokat. A játék befejezését követően (e játék a „fogoly dilemmája”, leírását később adjuk), a kísérletben résztvevő személyeknek nyilatkoznuk kellett: mi volt partnerük kezdeti szándéka. Azt találták, hogy az értékelési hibák gyakoribbak vegyes párok esetében; kompetitív alanyokat jól ítélnék meg kompetitív és kooperatív alanyok egyaránt — kooperatív alanyokat viszont általában a hasonlóak (kooperatívok) kategorizálnak jól (a kompetitívek önmagukhoz hasonlóaknak vélik őket).

A kapott eredmények magyarázatát keresve Kelley és Stahelski feltételezik: vagy projekciós jelenségről, vagy pedig magatartásbeli asszimilációs jelenségről beszélhetünk, mint okról. Az utóbbit plauzibilisebbnek véelve: hiposztázálható egy olyan magatartásváltozás, amelynek során a vegyes párok kompetitív vizsgálati személyei azért gondolják azonos mentalitásúaknak partnereiket, mert azok kezdeti kooperatív szándékuk ellenére a játékban versenymagatartást tanúsítva kompetitívekké lettek.

Kelley és Stahelski szerint a magatartásbeli asszimilációs effektus tipikus megnyilvánulása: „a kooperatívok sokkal inkább hajlanak arra, hogy kompetitív módon játsszanak kompetitív partnerrel, semmint a kompetitívek, akik nem hajlandóak kooperatív módon játszani kooperatív partnerrel”.¹ A projekciónak másodlagos szerepe van — a percpiciós hibák tényleges magatartásbeli változásoknak tulajdoníthatóak. Ez a magatartásváltozás ideiglenes: a kooperatív személyek szándéka nem módosul, csak magatartásuk lesz mássá. Kelley és Stahelski feltételezik: a mindennapi, általános elrendezést rekonstruálták kísérletükkel — a kompetitívek emberképe homogén: azt hiszik, hogy a többiek éppen olyanok mint ők. A kooperatív személyek viszont heterogén emberképet alakítanak ki maguknak: az embereket hozzájuk hasonlóakra, illetve tőlük különbözőekre osztályozzák. (Ez a feltételezés véleményünk szerint egy antropológiai tipologizálás.)

Kelley és Stahelski úgy vélik, a „fogoly dilemmája” játékhelyzet és a nem kísérleti szociális szituációk izomorfak. Az izomorfizmus alátámasztására Kelley és Stahelski több kísérletsorozatra hivatkoznak; ezek közül stílusában — konkrétabb szociális státusza miatt — Centers és Kelley kérdőíves vizsgálata tér el legjobban a „fogoly dilemmája” teljesen fiktív konfliktusától.

Miután *Kelley* és *Stahelski* ismételten kijelentik, hogy a kooperáció-kompetitív dimenzió központi dimenziója a mindennapi élet személyközi kapcsolatainak, vonatkozásba hozzák eredményeiket az autokráciakutatások eredményeivel. Kimutatják, hogy kísérleti játékszituációkban a legönkényesebb személyek hasonulnak a kompetitívekhez, a legkevésbé autoritatív személyek viszont kooperatívokká asszimilálódnak. Ily módon a leginkább autoritatív személyek másokról alkotott képzeik révén különböznek a kevésbé autoritatív személyektől. *Kelley* és *Stahelski* azt remélik, hogy eljárásuk alkalmazása esetén felfedezhetővé válnak „a társadalmi élettel kapcsolatos szilárd egyéni hajlamok”. Szerintük a kooperatív személyek (eltérően a kompetitívektől) igen erős készletet éreznek arra, hogy partnereikről információkat szerezzenek; hisznek abban, hogy másokat is rá tudnak bírni az általuk helyesnek tartott viselkedésre, s hogy ezt pozitív szankciókkal képesek elérni.

Kelley és *Stahelski* úgy gondolják, hogy hipotézisük validitása általános: alkalmazható személyek, csoportok és nemzetközi méretű konfliktusok esetén egyaránt. A hipotézis társadalmi relevanciáját illetően: komoly probléma (többek között) annak a személyiségtípusnak a kiválasztása, amelyik kulcsszerepet kap jogi processzusokban, vagy a törvényhozásban. A bírók, rendőrök kooperatív vagy kompetitív orientációja például igen jelentős következményekkel járhat.

A kompetitív személyek rigidségét azzal magyarázhatjuk, hogy ha ők kooperatív kapcsolatba kerülnek, tudomást szereznek ugyan ezen kapcsolatról, ám nem adják fel azt a hitüket, amely szerint az emberek többsége eleve fogékony a versengés iránt. Ez a hit egyébként a realitást tükrözi vissza *Kelley* és *Stahelski* szerint, azt állítják ugyanis, hogy *a kompetitív genotípus az uralkodó* — annak ellenére, hogy *a kooperáció életképesebb társadalmi állapot*. A kompetitív és a kooperatív az emberek genotípusai; mindkét genotípus hajlamai szilárdak: nem befolyásolják egymást sem a személyes hajlamok, sem a másiról alkotott elképzelés területén.

Codol véleménye szerint *Kelley* és *Stahelski* állításait megerősítendő, két feltétel teljesülését kellene tapasztalnunk — egyrészt azt, hogy kompetitív egyének elvárják társaiktól: ők is kompetitívek legyenek; másrészt azt, hogy kooperatív egyének közömbösek társaik kompetitív, illetve kooperatív jellege iránt. Az említett két feltétel teljesüléséről azt írja *Codol*: „A cikkünkben megadott adatok alapján rekonstruáltuk az egyes kísérletekben kapott értékeket. Ezután elvégeztünk egy sor számítást, hogy megítéljük az egyes esetekben kapott különbségek statisztikai jelentőségét.” (*Codol*, 23. p.) A bemutatott adatok részletes elemzésekor kiderült: az első feltétel teljesülésével nincs probléma, a második feltétel realizálódása viszont nem egyértelmű — a publikált hat eset közül háromban a kooperatív alanyok kijelentették: elvárják a többiek kooperativitását.

Codol következő ellenvetése általánosabb; kifogásolja a kompetitív-kooperatív kategóriákra illesztett jelentést, azt, hogy ezek a kategóriák az ember állandó személyi hajlamaira utalnának. A „kooperatív” és „kompetitív” orientációk nem függetlenek egymástól; „amikor azt kérjük valakitől, hogy válasszon ki egyet az eléje tett válaszok közül (ez történik azokban a kísérletekben, amelyekre *Kelley* és *Stahelski* támaszkodnak), választásának csak a többi lehetséges választással kapcsolatban van pszichológiai értelme. Nem lehet a választást úgy megtervezni, hogy egy-egy

válasz csak önmagából merítse értelmét.” (Codol, 25. p.) Célszerűnek tűnik inkább azon okok iránt tudakozódni, amelyeknek betudhatóan a vizsgálati személyek önmaguknak vagy a másoknak egy meghatározott választ tulajdonítanak.

Másrészt Kelley és Stahelski feltételezik, hogy vizsgálati személyeik csak a saját személyes szándékukhoz viszonyítva határozzák meg partnereikre vonatkozó elvárásaikat. A játékban résztvevők képzetében az a mód jelenik meg, ahogyan szerintük partnerük velük valószínűleg kölcsönkapcsolatba lép; „*a személyes szándéknak nincs tehát többé abszolút értéke önmagában, hanem csak relativizálva, a másoknak tulajdonított szándékhoz képest.*” (Codol, 25. p.) Hatékonyabb lenne talán arról informálódni: a vizsgálati személyek maguknak és a másoknak azonos, illetve eltérő választ jelölnek-e ki.

Ezen kritikai észrevételek után Codol megadja az eredetitol lényegesen eltérő értelmezését. Abból indul ki, hogy egy kivételtől eltekintve valamennyi kísérletben konstatálhatjuk azt az általános tendenciát — a vizsgálati személyek saját szándékukat és partnerük szándékát inkább azonosnak, semmint különböző típusúnak gondolják. Ugyanakkor: a kooperációnak az a foka, amelyet a vizsgálatban résztvevők önmaguknak tulajdonítanak, mindig erősebb mint a partnereiknek tulajdonított kooperatívitas iránti affinitása).

A jelzett magatartás okát Codol a PIP-effektusban véli fellelni. Abban az esetben, „amikor meghatározott társadalmi helyzetű egyénektől azt kérjük, hogy hasonlítsák össze saját jellemvonásaikat a szituációban részt vevő más személyekével, többségüknél megjelenik *egy tendencia: úgy mutassák be önmagukat, mint akik a többi résztvevőnél jobban megfelelnek a helyzet általuk érzékelt normáinak.*” (Codol, 28—29. p.)

A PIP-effektus neve a „*primus inter pares*” kifejezésre utal; e kifejezés Codol szerint jól érzékelteti az emberre általában jellemző „saját magasabbrendű konformitása jelenség”-et („*phénomène de la conformité supérieure de soi*”). A PIP-effektus ontológiai státuszát két, egyszerre ellentmondó és kiegészítő törekvés leírásával adhatjuk meg. „Abból a célból, hogy a másik jó képet alkosson róla, az egyén általában hajlik arra, hogy hangoztassa: az adott társadalmi helyzetben érvényben levő normáknak megfelel; ugyanakkor ez a hangoztatott vagy átélt megfelelés az egyén számára szorongás forrásává válik. Uniformizáló és/vagy kényszerítő nyomás alakul ki, amely ... korlátozza az egyén által élvezni vélt autonómiát.” (Codol, 29. p.)

Az egyén számára saját magasabbrendű konformitásának érzése az egyetlen mód arra, hogy meggyőzze magát: ő jobban megfelel a normáknak mint a többiek. A PIP-effektus általános, hatásköre széles — sem a társadalmi helyzet típusa, sem a normák különböző típusai nem módosítják érvényét; valóságos csoportok esetében éppúgy tapasztalható mint kísérleti célból létrehozott, teljesítményre orientált csoportok esetében.

Kelley és Stahelski kísérleteinek alanyait választásaikban nem kooperatív, vagy kompetitív genotípusuk determinálja, hanem általános társadalmi normák; ezen normák elfogadását kíséri a magasabbrendű konformitás magatartásának megválasztása. Codol szerint „*kivéve a nagyon sajátos patológikus eseteket, mindenki úgy viselkedik, ahogyan számára az egy adott szituációban normatívnak ... tűnik.*” (Codol, 33. p.)

Úgy gondoljuk, hogy eléggé látványos az inkonzisztencia *Kelley* és *Stahelski* felfogása, valamint *Codol* értelmezése vonatkozásában. *Codol* elutasítja az autokráciakutatás eredményeinek interpretációját is; szerinte itt szintén a PIP-effektus manifesztálódik: a vizsgálati személyek mindegyikétől önmagukat minősítik egy skála segítségével, s csak ezt követően kapnak utasítást partnerük autoritativitásának bejelölésére. Azt, hogy a nem autoritativ viszonyulás normatívabb mint az autoritativ, s hogy ebben az esetben is a norma a domináns, kifejezésre juttatja az általános tendencia: a vizsgálati személyek „gyakrabban érzékelik úgy, hogy partnereik autoritativabbak mint ők maguk”. (*Codol*, 35. p.)

Véleményünk szerint az a feltevés, amely a kompetitív-kooperatív típust genetikailag meghatározottnak tekinti, és általános validitású szilárd hajlamnak mondja — nem elfogadható. A konkrét társadalmi szituációtól függetlenül tipologizálhatjuk *Kelley* és *Stahelski* szerint az embereket — a versengés iránti fogékonyság, illetve az együttműködésre való hajlandóság rigid sajátossága az egyénnek; s éppen mert az együttműködés az életképebb társadalmi állapot, okoz gondot a versengő genotípusú egyedek eluralkodása.

A „fogoly dilemmája” játék beígért leírását a következőképpen adhatjuk meg.² A vizsgálati alanyoknak azt kell elképzelniük, hogy foglyok, s egy társukkal bíró elé kerülnek, aki konfliktushelyzetbe hozza őket. Felkínálja:

- ha egyikük sem vall, *mindketten szabadok lesznek*;
- ha mindketten vallanak, *mérsékelt büntetésben részesülnek*;
- ha egyikük vall, a másik pedig nem, akkor a vallomást tevő *szabad lesz és jutalmat kap*, míg társát, aki nem vall, *szigorú büntetés sújtja*.

A fiktív szituáció lényege az tehát, hogy alternatív helyzetbe kerülnek a vizsgálati személyek. Amennyiben a kísérleti alany úgy dönt, hogy nem vall — ezzel szerencsés helyzetbe is hozhatja magát (abban az esetben, ha társa szintén így határoz), de a legrosszabbat is várhatja (ha ugyanis társa vallomást tesz, az ő büntetése szigorú lesz). Ha úgy dönt, hogy vallomást tesz, ezzel elérheti hogy büntetését mérsékeljék (akkor, ha társa is vall); ám ha társa nem tesz vallomást, szabadlábra kerülése mellett még jutalomban is részesül.

Mármint a kompetitív genotípust versengés iránti fogékonysága eleve a vallomástevésre ösztönzi, míg a kooperatív genotípust együttműködésre való fogékonysága a hallgatásra inspirálja. Bonyolítja ezt az egyszerű képletet az, hogy a másiktól is számot kell adniuk, s ez *Kelley* és *Stahelski* már jelzett felfogása szerint azt fogja eredményezni, hogy a kooperatív alany kompetitívnek vélt partner esetében stílust válthat: esetleg hajlandó lesz kompetitív módon viszonyulni; ám kompetitív alany semmiképpen sem fogja stílusát megváltoztatni, nem lesz más mentalitásúvá.

Ez a fiktív szituáció igen élénken idézi emlékezetünkbe *Lacan* fejtegetését. *Lacan Le temps logique et l’assertion de certitude anticipée* című tanulmányában a következő feladathelyzetet vázolja: egy börtön igazgatója kiválaszt és magához hívat három elítéltet. Közli velük, hogy öt korong közül hármat (azaz egyet-egyet) a hátukra illeszt. Az öt korongból kettő fekete, három fehér. Anélkül, hogy társaitól megkérdezhetné, a másik kettő korongját látva bármelyikük rájöhet: milyen színű a korongja. Aki legelőször lép ki a kísérlet színhelyéről szolgáló helyiségből, keresi fel

öt, s nevezi meg helyesen korongja színét, szabad lesz. De azt is meg kell mondania: hogyan jött rá a megoldásra. Három variáció van: a három korong mindegyike fehér, kettő fehér — egy fekete, illetve egy fehér — kettő fekete.

Lacan azért elemzi részletesen ezt a szerintünk ugyancsak fiktív helyzetet, mert érzékeltetni akarja egy különös, csak együttesen alkalmazható (kollektív) logika működésének mechanizmusát. E mechanizmust példázva: „ha az én korongom fekete lenne — dedukálhatná az egyik kísérleti alany — akkor társam (harmadikunk hátán fehér korongot lát) azt hihetné, hogy az ő korongja vagy fehér, vagy fekete, s a következő dedukciót produkálhatná” —

„ha az én korongom szintén fekete lenne (mint az előző meditáló hátán levő), akkor másik partnerem egyértelmű helyzetet konstatálhatna, tudná, hogy az ő korongja csak fehér lehet (történetesen valóban az, hiszen én látom), s tétovázás nélkül felkeresné az igazgatót; mivel nem ezt teszi, ebből az következik, hogy az én korongom fehér”...

E következtetések időbeli kitérői egyrészt a látványnak, másrészt egy bizonyos fokig eltérő látvány hatására kialakuló magatartásnak (és e magatartás tudomásulvételének) tudhatóak be. *Eco* szerint *Lacan* parabolája a „páros-páratlan” játék logikai mechanizmusára utal. Ebben a játékban sem elegendő, ha az egyik résztvevő önmagára, saját ütéseire figyel; azt is el kell képzelnie, mit képzel partnere arról, amit ő képzel róla.

Lacan azt állítja, hogy az általa leírt játékhoz egy magasrendű logikai mechanizmus működése szükséges: a *Másik* logikai körébe kell kerülni. Úgy gondoljuk, korántsem esetleges az a tény, hogy *Lacan* idézett tanulmánycímét az „Egy új szofizma” alcímmel árnyalta; gondolatmenete szükségszerűen visz ahhoz a tételéhez, amely szerint a szofizma igazságára (valóságára) utal az ember „önmagának egy másikhoz történő, az időbeliségen alapuló viszonyítása: az anticipált alanyi állítás mint egy kollektív logika alapformája (alapalakja)”³

A *Kelley* és *Stahelski* által vizsgált személyiségpercepció és *Lacan* *Másik*-tételzése, *Másik*-felfogása logikája azonosnak tetszhet. Ez a benyomás az eredményes, sikeres módon egyedül meg nem oldható feladat jellegéből fakadhat. A *Lacan* által konstruált szituációban a korongok objektív sajátossága volt a színük; ez az objektív sajátosság bináris — fekete vagy fehér színű korongok kerülhettek a delikvensek hátára. A feltételezett kísérleti alanyok mintegy előzetes definícióval rendelkezettek, bizonyosan tudhatták, hogy csak e két szín relációjában kell okoskodniuk, s hogy az egyikből kettő, a másiból három lehet rajtuk (különböző variációkban). *Lacan* egy különös antropológia lényeges vonásaként interpretálja a *Másik* (szimbolikus, imaginárius, illetve reális) megjelenését.

A *Kelley* és *Stahelski* esetében megjelenő másik csak *Kelley* és *Stahelski* felfogását elfogadva azonosítható véleményünk szerint *Lacan*éval. Egy korongsorozat két szín variációival tisztán lehet manipulálni; de nem lehet ilyen tiszta manipulációnak elfogadni azt, hogy a „Mi volt partnerük kezdeti szándéka?” kérdésre egy magabiztosságra ösztönző logika segítségével kereshetünk feleletet. Nem tartjuk elfogadhatónak azt a vélekedést, amely szerint az emberek binárisan leírhatóak: vagy kooperatívak (heterogén emberképpel, magatartás-változtatásra való hajlammal), vagy kompetitívek (homogén emberképpel, rigid magatartással). *Kelley* és *Sta-*

helski kijelentéseiből tulajdonképpen az következik, hogy a kooperatívok lehetséges magatartásbeli asszimilációjának zavaró momentumától eltekintve a kooperatív-kompetitív ember (a másik) éppolyan elevenséggel appercipiálható, egyértelműen és jól besorolható mint a fekete-fehér koronggal felruházott ember (a Másik).

Lacan feltételezett börtönigazgatója korrekten járt el: korongjai valóban fekete vagy fehér színűek; *Kelley* és *Stahelski* azonban kevésbé mondhatóak korrekteknek: az a kiindulásuk, amely szerint valaki vagy kooperatívnak vagy kompetitívnek kategorizálható, s a „fogoly dilemma” játék „lejátszása” utáni megítélése is e két kategóriával történhet adekvát módon, abból az elfogadhatatlan *előfeltevésből* származik, amely szerint a kooperatív-kompetitív mentalitás genotípus: s *mint ilyen* objektív vonása a személyiségnek.

Ahhoz, hogy az ismertetett tanulmányok metapszichológiai vonásait belássuk, a konceptualizálásból kell kiindulnunk.

Kelley és *Stahelski* prekonceptiója (de *Codol* előfeltevése is) olyan fogalmi elemzésben manifesztálódik, amely a kísérleti, experimentális részekkel együtt is megmarad konceptuális vizsgálódásnak. Azt a tényt, hogy igen koherens *prekonceptiós* konceptualizálást tapasztalunk, erősíti az a tény, hogy *Kelley* és *Stahelski*, valamint *Codol* esetében az experimentumokat követő *interpretáció* egy különösen erőszakoltként feltűnő konceptualizálást eredményez (ugyanazon experimentumokra hivatkozva kaphatunk az eredetitől lényegesen eltérő értelmezést).

Lacan *Le temps logique et l’assertion de certitude anticipée* című művéről *Eco* azt állítja, hogy a műben megjelenő *Másik* nemlétező, Hiányként egzisztáló, s ezáltal a Léttől különböző; a „Lét Hiánya: Nemlét”. Ily módon *Lacan* — *Eco* véleménye szerint — *Heidegger* ontológiájához jut közel.

Kelley és *Stahelski* eljárásáról, konceptualizálásuk struktúrájáról *Husserl* fenomenológiájára lehet asszociálni. Érzésünk szerint jelen esetben egy pszichológiai elmélet metapszichológiai latens implikációját fedezhetjük fel. *Husserl* *Fenomenológia* címmel publikált értekezésében a *fenomenológiai pszichológiának*, mint diszciplinának a feladatát is kijelölte. E diszciplína a skolasztikától átvett *intencionalitás* terminussal jelöli a létet mint tudatot akkor, amikor abban valami megjelenik. Az ítéletek, értékek, célok, eszközök szilárd lényegi típusokként egy áramló intencionalításban konstituálódnak.

Husserl szerint „A pszichológia előtt az az univerzális feladat áll, hogy rendszeresen végigvizsgálja az intencionális élményeknek, lehetséges átváltozásaiknak, új alakzatokra vezető szintéziseiknek, elemi intencionalitásokból származó strukturális fölépítésüknek tipikus alakzatait, hogy azután innen kiindulva tovább haladjon az élmények egészének, a lelki élet ossztípusának leíró megismeréséhez... A lelkiélet nemcsak a belső tapasztalás révén hozzáférhető számunkra, hanem idegentapasztalás révén is.”⁴ *Husserl* azt állítja, hogy a reflektálatlan tudomásulvétel (az intenció) a közösségi élet tapasztalat formájában megalapozott sajátosságaira való irányulást is jelentheti.

Egy következetes-kizárólagos fenomenológiai tapasztalásnak ugyanakkor zárt lét-területet kell teremtenie, s ehhez a fenomenológiai redukció alkalmazása szükséges. A problémát elsősorban az okozza, hogy az

öntapasztalás általában egybefonódik a pszichén kívüli valóság tapasztalásával. Ki kell kapcsolni ezen utóbbit egy rigorózus epochával; így lehetővé válik az egyetemes átmenet a fakticitástól a lényegformákhoz. Az irrelevánssá tett fakticitás kiküszöbölésével a teoretikus tekintet a változatlanul maradóra, az invariánsra irányul, az „a priori” birodalmához jutva ily módon. „Ebben a formában a pszichológiai fenomenológiát kétségtelenül »eidetikus fenomenológia«-ként kell megalapoznunk, amelyik kizárólagosan az invariáns lényegformákra irányul. Így például a testészlelés fenomenológiája nem tényszerűen előforduló vagy elvárható észlelésekről számol be, hanem annak az invariáns struktúrarendszernek az előállítása, amelyik nélkül nem lenne elgondolható sem egyetlen test észlelése, sem az ugyanazon testről származó észlelések szintetikusan egybehangzó sokfélesége.” (Husserl, 202. p.) Az „egzakt”, empirikus pszichológia építményének Husserl szerint nélkülözhetetlen alapot a tisztán fenomenológiai pszichológia szolgáltat.

Husserl A párizsi előadásokban a fenomenológiai redukció Énhasadást eredményező jellegére is utal. Amikor a transzcendentális szemlélő szemügyre véve saját magát önmaga fölé emelkedik, felleli magát és a transzcendentális életet-létet. Az ego „kettős polarizáltságú: polarizált a különböző tárgyi egységek szerint és Én pólusú is”. (Husserl, 261. p.) A tudat-élet folyamatban levését a típusosság érvényesülése jellemzi; az észlelés is általános típus: ám elkülöníthető a dolog és az ember észlelése. Azt, hogy a transzcendentális szubjektivitás nem kaotikus, hanem szintézisek egysége, totalitása — a tudatélet típusossága mellett a minden egyes tárgyat jelző szabálystruktúra garantálja.

Husserl szerint a valóban létező reálisnak és ideálisnak „csak a magam intencionalitásának különleges korrelátumaként ... van jelentősége”, ám nem egy elszigetelt cogitatio korrelátumaként. (Husserl, 254. p.)

A tárgytipusok fenomenológiai konstitúcióját illetően: a típus számára *irreleváns a faktum individualitása*; a típusok az ego szabad változatai.

Husserl azt állítja: az ego Én-pólusa a beleérzés által közvetve megsokszorozódik — tükrözi-megjeleníti az idegen monások idegen Én-pólusait. Az elmélkedő Én a világot nem privát, hanem interszjektív világként tapasztalja: a beleérzés, egy sajátos hasonlóság-appercepció által önmagában tapasztalja az idegent, a másokat. Ilyen módon lesz a transzcendentális szubjektivitás interszjektív, szocialitássá.

Husserl úgy véli: „Az a priori tudomány az elvi tudománya, amelyre a tudománynak vissza kell nyúlnia, hogy végsősoron éppen elvi megalapozáshoz jusson...” (Husserl, 274. p.)

A „fogoly dilemmája” mint tipikusnak posztulált emberfelfogás kísérleti személyei véleményünk szerint egy fenomenológiai antropológia „előírásainak” felelnek meg. A Kelley és Stahelski által leírt processzus nem úgy fenomenológiai, hogy előfeltevémentses lenne; ám fenomenológiai azáltal, hogy Kelley és Stahelski eljárása eredményeként a másik egy intencionalitásban (ráirányulásban) konstituálódik, a fakticitás tulajdonképpeni kikapcsolódásával (zárójelbe kerül minden, ami nem genotípus, vagy a genotípus megnyilvánulásához kapcsolódó). A kompetitív-kooperatív genotípussal az a priorihoz, az invariánshoz jutunk (ez az egyetlen előfeltevés is ugyanakkor).

A kísérlet alanyai kettős Én-pólusúak; az Én egy azonosulást, bele-

érzést kívánó logika által jeleníti meg a nem-Ént, amely típusos: vagy hasonlóként feltűnő (a kompetitívekre ez jellemző), vagy hasonló-különböző Én pólusúakra oszlik (a kooperatívok által tükrözött monások ilyenek). A kísérleti alanyok interszubjektív világát szabálystruktúra jelzi: a kompetitívek a rájuk esetleg nem-hasonlítóként tapasztalt másokra is saját játékszabályaikat terjesztik ki (azt hiszik, hogy a rendhagyónak — kooperatívnak — tapasztalt személyek is fogékonyak a versengés, a verseny iránt); a kooperatívok rájuk nem-hasonlítóként tapasztalt mások játékszabályaiba beleélhetik magukat (stílust válthatnak).

Lacannál a Másik logikái köre, a kollektív logika az egyén felett egzisztál; a kooperatív-kompetitív konceptualizálás esetén a másik az egyénben létező; logikai-beleérzézés megjelenítést kap. Ám ez utóbbi sem kevésbé rigid. Rigidségét az a priori, a genotípus szavatolja. (Nem óhajtjuk taglalni, csupán jelezzük, hogy Kelley és Stahelski „genotípus” fogalma egy *genotípus-fenotípus*, genetikai szemléletű elemzés esetén is igen hevesen opponálható.)

Találóa írta Brandenstein: Husserl és követői a *jelentésnek* és a *jelentésre* történő irányulásnak a meghatározó szerepét emelik ki; a *jelentés* fenomenológiai megragadása jellemzi véleményünk szerint a kritikailag ismertetett tanulmányt is, s általában a „fogoly dilemmája” szituáció eredeti játék-interpretációit.

Nem állítjuk, hogy a fenomenológia, s azt még kevésbé, hogy Husserl hatása közvetlenül érvényesülne Kelley és Stahelski esetében. Megkockáztatjuk azonban azt az állítást, hogy a fenomenológiai szemlélet jellemzi őket, s ez így egy eredetileg nem-pszichológiai beállítódás *latens átvétele*.

Eco Lacan börtön-dilemmájáról Heideggerre asszociált; tanulmányunkban a „fogoly dilemmája” apropóján Kelley és Stahelski mentálisát társítottuk Husserl mentalitásával.

További implikációkat is felszínre hozhatnánk, hiszen Husserl (pl. Rubinstein szerint) a platonai idealizmussal a skolasztikus filozófia „realizmusát” is feltámasztotta; másrészt Lacan idézett tanulmányának említett alcíme is orientáló az implikációkat illetően („Egy új szofizma”).

Ami miatt esetleg tanulsággal bírónak véltük a fentiek leírását: azt hisszük, a kritizált szemlélet nem rendhagyó a kortárs polgári szociálpszichológiában. A feltétlenül szükséges és hasznos direkt ideológiai szempontú kritika mellett⁵ talán egy kevésbé direkt komparatiztika is joggal kifogásolhat egy igen divatos koncepciót — Kelley és Stahelski konceptualizálását.

JEGYZETEK

1. CODOL, (J.—P.) — Contre l'„hypothèse du triangle”, *Cahiers de Psychologie*, 1976, 19. [A továbbiakban: Codol] 17. p.

2. Adalékok a leírás alapirodalmához:

APFELBAUM, (E.) — Etudes expérimentales du conflit: les jeux expérimentaux, *l'Année Psychologique*, 1966, 66.

KELLEY, (H. H.)—STAHLSKI, (A. J.) — Errors in perception of intentions in a mixed motive game, *Journal of Experimentale Social Psychology*, 1970, 6.

KELLEY, (H. H.)—STAHLSKI, (A. J.) — The interference of intentions from moves in the Prisoner's Dilemma game, *Journal of Experimental Social Psychology*, 1970, 6.

KELLEY, (H. H.)—STAHLSKI, (A. J.) — Social interaction basis of cooperators' and competitor's beliefs about others, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 16.

PLON, (M.) — Jeux et conflits, In: MOSCOVICI, (S.) — *Introduction à la Psychologie Sociale*, Paris, Larousse, 1972. Tome I.

TERHUNE, (K. W.) — Motives, situation, and interpersonal conflict within Prisoner's Dilemma, *Journal of Personality and Social Psychology Monograph Supplement*, 1968, 8.

3. LACAN, (J.) — Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée, In: *Écrits*, Paris, Editions du Seuil, 1966. 211. p.

4. HUSSERL, (E.) — *Válogatott tanulmányai*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1972. [A továbbiakban: Husserl] 197—198. p.

5. Erre igen eklatáns példa Plon megnyilatkozása: „Plon legáltalánosabb tézise szerint a konfliktus szociálpszichológiai kutatása — amely »állatorvosi lóként« reprezentálja szinte az egész diszciplínát — nem egyéb, mint fikció, a valóság ideologikus eltorzítása, a burzsoázia nyers osztályérdekei alapján szerveződő hamis tudat. E tétel kifejtése során Plon a szociálpszichológia mint hamis tudat szerkezetének »röntgenképét« próbálja bemutatni.

A tudományág belső felépítésének legfőbb sajátosságát abban látja, hogy kiinduló- és végpontjában egyaránt a »tudatos« és »autonóm«, »utilitárius« szubjektum áll. A szociálpszichológia leírja, hogy ezek a szubjektumok miként lépnek kapcsolatba egymással, hogyan »kooperálnak«, hogyan »versengenek« és miképpen »sűrűlődnak egymással« konfliktusuk során, eközben azonban nem lépi túl azt a szintet, ahogyan a szubjektum a mindennapi életben közvetlenül észleli saját interperszonális viszonyait; nem vizsgálja azokat a gazdasági és politikai determinánsokat, amelyek ezeket a viszonyokat meghatározzák. Az individuális szinten felfogott tények ezután minden további nélkül a társadalom szintjére transzponálódnak; az egyének közötti »sűrűlőds« a nemzetközi vagy a nemzetet alkotó különböző csoportok közötti »sűrűlőds« modelljévé válik, a társadalmi és politikai küzdelmek pedig valóságos mozgatóiktól elszakított »objektumokként« jelennek meg a szociálpszichológiai szemléletben.”

„A »fogolydilemma«-játék alapjául szolgáló történetnek — írja Plon — »három szereplője van, a két fogoly és a bíró; az anekdota lényege az, hogy a két fogoly számára állított csapda csupán a törvényt és szilárd rendet képviselő bíró által kidolgozott stratagéma — metaforikus értelemben vett dilemma — annak érdekében, hogy megoldja azt a konfliktust — ezúttal egy reális konfliktust —, amely közte és a két fogoly között van. Más szavakkal, a bíró kitalál egy konfliktust a két fogoly

között, és ezzel helyettesíti az igazi konfliktust, amely voltaképpen közte és a két fogoly között áll fenn».

Vö.: ERŐS (F.) — A szociálpszichológia és a társadalmi konfliktusok, *Valóság*, 1976, 19, (9.), 60., 61. p.

Fontos szempontokat ad továbbá: GARAI (L.) — A konfliktusról, *Világosság*, 1978, 19.

Plon idézett oppozíciója és *Codol* kifogásai — *Codol* az adott társadalmi helyzet, a konkrét normák eliminálását kifogásolta — hasonló beállítódásra utalnak. Ugyanakkor *Codol* PIP-effektusa sincs híján problémáknak. *Codol* nézetei általunk problémásnak vélt vonatkozásait most nem taglaljuk. A PIP-effektusról:

CODOL, (J.—P.) — Le phénomène de „conformité supérieure de soi”; Expériences exploratoires, *l'Année Psychologique*, 1973, 73.

Tibor Balogh

UNE CONCEPTUALISATION PARTICULIÈRE: L'INTERPRÉTATION MÉTA-PSYCHOLOGIQUE DE LA „COMPÉTITIVITÉ” ET DE LA „COOPÉRATIVITÉ”

L'auteur donne un aperçu détaillé de la critique de *Codol* apportée à la conception de *Kelley* et de *Stahelski*. Il accepte l'opinion de *Codol*: on peut difficilement admettre la théorie d'après laquelle les êtres humains, conformément à leur génotype, appartiennent soit au groupe des compétitifs soit à celui des coopératifs.

D'après l'auteur, mêmes les expériences produits par *Kelley* et *Stahelski* ne changent rien au fait que leurs conceptions sont plutôt forcées. Leur procédure accuse essentiellement l'acceptation de l'idée phénoménologique et reflète ainsi l'influence d'une tendance méta-psychologique.

Тибор Балог

МЕТАПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ «КОМПЕТИТИВНОСТИ» И «КООПЕРАТИВНОСТИ» КАК СВОЕОБРАЗНОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Автор в своей работе подробно излагает критику концепции *Келли* и *Стахельски*, данную *Кододем*. Он разделяет мнение *Кодоля*, которое опровергает тезис, согласно которому люди, в соответствии с их генотипом, подразделяются на конкурентивные и кооперативные группы.

Согласно мнению автора, даже эксперименты, проведённые *Келли* и *Стахельски*, не в состоянии скрыть преднамеренности их концептуализации. По сути дела, их концепция свидетельствует о принятии феноменологической точки зрения, и в ней отражается влияние психологического направления.

